

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA

ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE

DOMENIUL DE DOCTORAT TEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

Rezumat

VIZIUNEA PATRISTICĂ DESPRE RAȚIUNE, CREDINȚĂ ȘI REVELAȚIA NATURALĂ. ARGUMENTELE EXISTENȚEI LUI DUMNEZEU LA SFINȚII CAPADOCIENI

Conducător de doctorat:

Prof.univ.dr. Gheorghe F. ANGHELESCU

Doctorand:

Cristian-Florin BUTE

CONSTANȚA

2023

CUPRINS

LISTA DE ABREVIERI.....	4
INTRODUCERE.....	6
A. Contribuția lucrării de față. Metode de cercetare	6
B. Argument pentru dezvoltarea temei „argumentelor existenței lui Dumnezeu”. Despre cuprinsul lucrării de față.....	8
C. Privire de ansamblu asupra parcursului apologeticii ortodoxe	15
CAPITOLUL 1. RIGORILE LOGICE ALE ÎNTREBĂRII DESPRE EXISTENȚA LUI DUMNEZEU. LIMITELE INERENTE ALE RAȚIUNII PRIVITE ÎN EA ÎNSĂȘI (DEMERS LOGICO-FILOSOFIC COMPARATIV)	22
1.1. Punerea întrebării despre existența lui Dumnezeu	22
1.2. În drumul spre credință, cât poate rațiunea prin sine însăși?	27
1.2.1. Rațiunea analitică și limitele ei	27
1.2.2. Rațiune și sens	31
1.2.3. Adevăr obiectiv și adevăr pragmatic	33
1.2.4. Rațiunea are rigoare absolută în sistemele create de ea, nu în raport cu realitatea	38
1.2.5. Adevărul cunoscut și binele recunoscut	40
1.2.6. „Ce ai, pe care să nu-l fi primit?” (<i>I Cor.</i> 4, 7).....	42
1.2.7. Raționalismul cartezian este întemeiat pe credință	45
1.2.8. Rațiunea și autoreferențialitatea	48
1.2.9. Limitările inerente ale cunoașterii exclusiv prin rațiune	54
1.2.10. Dreapta rațiune, credința și dragostea	58
1.2.11. Interesul pentru întrebarea existențială capitală ține și de instinctul de conservare.....	62
1.2.12. Direcția atitudinii noastre față de credință nu ține exclusiv de rațiune.....	66
1.2.13. Credința apare unde află condițiile pentru receptarea ei	69
1.2.14. Rațiunea necesită credință	70
1.2.15. Rațiune, constanță, fidelitate, credință	73
1.2.16. Logica nu se poate întemeia pe sine prin sine, ci pe realitate. Logica și credința.....	76
1.2.17. Premizele credinței în materialism	81
1.2.18. A dobândi pe Dumnezeu doar prin raționament individual contravine atât firii divine, cât și celei umane	84
1.2.19. Eroarea de metodă a detractorilor argumentelor existenței lui Dumnezeu. Credința teistă este cea mai potrivită cu rațiunea și cu observațiile empirice.....	89
1.3. Concluzii.....	97

CAPITOLUL 2. RAȚIUNE ȘI CREDINȚĂ LA SFINȚII PĂRINȚI. CALEA PRIN CARE SE NAȘTE CREDINȚA ÎN OM.....	99
2.1. Calea cunoașterii lui Dumnezeu. Credința ca „vedere” și distanța de premisele scolastice	99
2.2. Paradoxul tensiunii dintre rațiunea individuală și experiența eclesială. Solitar sau solidar în actul aderării la credință?	121
2.3. Premizele gnoseologice patristice privind actul îmbrățișării credinței	134
2.3.1. Credința este forma de cunoaștere a lui Dumnezeu conformă calității Lui de a fi persoană.....	134
2.3.2. Nu singură rațiunea, ci conștiința morală naturală și „voûç” –ul sunt facultăți cognitive hotărâtoare pentru îmbrățișarea credinței	138
2.4. Cunoașterea și necunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Vasile cel Mare și Sfântul Grigorie de Nyssa.....	153
2.5. Incognoscibilitatea ființei divine la Sfântul Ioan Gură de Aur și Sfântul Grigorie de Nazianz. Distincția dintre a cunoaște „că este” și „cum este” ființa divină	157
2.5.1. Preliminarii logice: punerea întrebării.....	158
2.5.2. Sfântul Ioan Gură de Aur: <i>Despre necunoașterea lui Dumnezeu</i>	159
2.6. Revelația naturală în învățătura Sfinților Părinți	176
2.7. Concluzii.....	183
CAPITOLUL 3. LUMEA VĂZUTĂ ESTE CĂLĂUZĂ SPRE CELE NEVĂZUTE	186
3.1. Argumentele Sfinților Capadocieni împotriva existenței din veci a lumii (a preexistenței materiei)	186
3.1.1. Preliminarii. Problema logică și gnoseologică a existenței din veci a materiei	186
3.1.2. Distincția dintre necreat și creat	189
3.1.3. Un argument (matematic!) al Sfântului Vasile împotriva lui Aristotel	192
3.1.4. Argumentul stricăciunii întregului din raportarea la stricăciunea părților sale	198
3.1.5. Argumentarea împotriva coeternității materiei și a lui Dumnezeu	202
3.2. Folosul din contemplarea naturii la Sfântul Vasile cel Mare, în <i>Hexaemeron</i>	210
3.3. Concluzie.....	229
CAPITOLUL 4. TRATAREA EXISTENȚEI RĂULUI DE CĂTRE SFÂNTUL VASILE CEL MARE. PRIMA TEODICEE CREȘTINĂ	233
4.1. Preliminarii. Dilema existenței răului în raport cu existența lui Dumnezeu	233
4.2. „Teodiceea” Sfântului Vasile cel Mare în <i>Omilia a IX-a: Că Dumnezeu nu este autorul relelor</i>	240
4.2.1. Ideile esențiale din <i>Omilia a IX-a</i>	240
4.2.2. Distincția dintre răul fizic și „răul în sine”	247
4.2.3. Răul individual și răul colectiv. Dubla utilitate terapeutică și pedagogică a răului	250
4.2.4. Feluri prin care pronia valorifică sau îndreaptă răul existent.....	255

4.2.5. Rațiuni potrivite pentru răbdare și mângâiere în suferință. Pentru înțelegerea și depășirea răului	260
4.2.5.1. Încrederea neclintită în pronia divină	261
4.2.5.2. Nădejdea în Înviere și în răsplățile viitoare	261
4.2.5.3. Rău este doar răul moral. Răul nu are o existență proprie	263
4.2.5.4. Planurile și economia lui Dumnezeu trebuie primite chiar când ne sunt ascunse	268
4.2.5.5. Să luăm pildă de îndelungă răbdare pe Dreptul Iov și pe sfinții mucenici	269
4.2.5.6. Un posibil răspuns la întrebarea „de ce nu intervine Dumnezeu pentru a preîntâmpina sau opri răul incipient?”	273
4.3. Concluzii.....	276
CAPITOLUL 5: ARGUMENTELE RAȚIONALE ALE EXISTENȚEI LUI DUMNEZEU ÎN SCRIERILE SFINȚILOR CAPADOCIENI	279
5.1. Argumentul ordinii universului (<i>kosmosului</i>)	279
5.2. Mișcarea și stabilitatea ei ca argument în favoarea creației	291
5.2.1. Scurtă introducere despre argumentul clasic al Primului Mișcător ca argument în favoarea existenței lui Dumnezeu	291
5.2.2. Argumentul Primului Mișcător la Sfântul Vasile cel Mare și la Sfântul Grigorie Teologul	292
5.2.3. Stabilitatea mișcării ca semn și mărturie a existenței lui Dumnezeu, la Sfântul Grigorie de Nyssa.....	297
5.2.4. Concluzie.....	300
5.3. Argumentul cauzalității (sau al Primei Cauze).....	300
5.4. Argumentul teleologic (sau al finalității) la Sfinții Capadocieni	303
5.5. Argument cosmologic: partea oglindește întregul	313
5.6. Argumentul (sau mărturia) „gradelor de perfecțiune”	318
5.7. Armonia contrariilor ca argument în favoarea Creației.....	342
5.7.1. Punere problemei sub aspect logico-filosofic.....	342
5.7.2. Armonia contrariilor în lume e semn al existenței lui Dumnezeu.....	343
5.7.3. Concluzie.....	348
5.8. Frumusețea ca mărturie despre existența lui Dumnezeu	349
5.9. Concluzii	367
CAPITOLUL 6. MĂRTURIA FAPTELOR PRIMEAZĂ FAȚĂ DE INTERPRETĂRILE RAȚIUNII. CREDINȚA CREȘTINĂ ESTE ÎNTEMEIATĂ PE FAPTE.....	371
6.1. Primatul faptelor față de speculații la Sfântul Grigorie de Nyssa. Facticitatea ca mărturie în favoarea adevărului Revelației	371
6.1.1. Preliminarii. „Mărturia faptelor” în Scriptură și în știință	371
6.2.2. „Mărturia faptelor” la Sfântul Grigorie de Nyssa. Feluri de fapte minunate	373
6.2. Mărturia Sfinților Capadocieni despre fixitatea speciilor (împotriva evoluționismului)	385

6.2.1. Problema actuală: evoluționismul, ca teorie științifică, nu este nici dovedit, nici dovedibil....	385
6.2.2. Sfinții Capadocieni contrazic evoluția speciilor.....	395
6.2.2.1. Timpul îndelungat al evoluției darwiniste e străin Sfinților Capadocieni.....	396
6.2.2.2. Neschimbabilitatea speciilor	402
6.2.3. Felul <i>cum</i> a creat Dumnezeu lumea din nimic rămâne o taină. Cele Șase Zile ale <i>Facerii</i> sunt zile de minuni.....	414
6.3. Argument rațional și totodată mărturie faptică: existența minunilor și a sfințeniei ca mărturie spre trezirea și întărirea credinței	421
6.3.1. Lămurire logico-filosofică a problematicii.....	421
6.3.2. Minunile și sfințenia în Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție	425
6.3.3. Sfinții Capadocieni despre potențialul minunilor și sfințeniei de a stârni și întări credința	429
6.4. Concluzie.....	446
CONCLUZII.....	449
BIBLIOGRAFIE GENERALĂ CONSULTATĂ.....	453
ANEXE	492
Anexa 1: Glosar de termeni patristici (grecești).....	492
Anexa 2: Lista de expresii străine sau tehnice (nu grecești)	500
Anexa 3: Indice de nume proprii	503
Anexa 4: Citate exemplare privind subiectul tratat	506
Anexa 5: Icoana Sfinților Capadocieni	512
Anexa 6: Hartă cu referire la spațiul și timpul Sfinților Capadocieni	513
CUPRINS	514

Cuvinte cheie: *rațiune, credință, Revelația naturală, Sfinții Capadocieni, știință*

REZUMAT

INTRODUCERE

A. Contribuția lucrării de față. Metode de cercetare

Rodul acestei lucrări este de a respinge, pe temeiuri patristice, ambele exagerări față de „argumentele existenței lui Dumnezeu”: raționalismul strict (dintr-o greșită preluare a tradiției scolastice¹), care pune accent exclusiv pe rațiunea autonomă, independentă de Revelație, precum și relativismul sau relativizarea rațiunii, care dă în fideism sau agnosticism. Am dovedit că ambele extreme sunt atitudini incorecte, atât sub criteriu logic, cât și teologic. Pentru aceasta m-a interesat și premisele lor, fie logice, fie teologice (mai ales antropologice). Ortodoxia e, oricum, calea de mijloc, a echilibrului între extreme, sau „calea împărătească” (după formula patristică). Iar la Părinții Capadocieni am găsit formulări care repudiază ambele extreme.

Uneori, metoda de raționament sau deducție a unui autor poate fi logic corectă, dar premisele de la care pornește să fie greșite (ceea ce, evident, nu e cazul Sfinților Capadocieni, dar e cazul raționaliștilor sau al lui Kant). De aceea pun accent pe conștientizarea premiselor autorilor de care mă ocup.

Ceea ce aduce nou această teză de doctorat este găsirea poziției riguroase, sub aspectul logic și teologic, față de „argumentele existenței lui Dumnezeu”, ilustrate și confirmate prin preluarea ideilor Sfinților Capadocieni: Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie Teologul, Sfântul Grigorie al Nyssei și sora sa, Sfânta Macrina. Lucrarea de față e constituită ca material ce poate inspira și susține realist atât dialogul teologiei cu filosofia, cât și cu știința, mai bine zis dialogul Bisericii cu oameni care au fie formație filosofică, fie științifică, dar au întrebări și nedumeriri privind „argumentele existenței lui Dumnezeu”.

Ca metode de cercetare am folosit aprofundarea textului operelor Părinților Capadocieni (în diferite limbi: română, greacă veche, engleză și franceză, nefiind toate operele lor traduse la noi), cercetarea studiilor altor autori recenți despre tema dată, analiza logică și semantică a textului în contextul său, abstragerea, sinteza și altele.

B. Argument pentru dezvoltarea temei „argumentelor existenței lui Dumnezeu”. Despre cuprinsul lucrării de față

Am motive să cred că tema cercetării de față (a „argumentelor existenței lui Dumnezeu”) nu este fără folos cititorilor contemporani, mai ales tinerilor, intelectualilor și dialogului dintre teologie și știință. Creștinii trebuie să aibă o cunoaștere bine articulată a temeiurilor și conținutului credinței revelate și să nu se mulțumească doar cu îmbrățișarea sentimentală, formalistă sau superficială a credinței.

În cercetare am reiterat obișnuita critică a apologeticii ortodoxe împotriva scolasticii medievale, care, exagerând rostul rațiunii, a distorsionat raporturile dintre rațiune și credință, lăsând să apară ideea că aderarea la credință urmează unei demonstrații logice riguroase. Astfel în loc ca rostul prioritar al rațiunii să fie cel potrivit structurii sale iconice și comunitar-personaliste, adică să fie acordul cu Rațiunea supremă (*Logosul*) prin săvârșirea binelui, adică a faptelor raționale (potrivite cu firea rațională), s-a ajuns ca rațiunea să fie văzută separat de minte (voûç), de morală și de Rațiunea divină, rămânând un instrument de manevrare a rațiunilor impersonale din creație.

¹ Adrian Lemeni et al., *Apologetica ortodoxă*, vol. I, Edit. Basilica, București, 2013, p. 53.

Însă, în afară de raționalismul scolastic, trebuia contracarată și cealaltă extremă, a relativismului moral și epistemologic, care bântuie astăzi copios sub pulpana filosofiei ubicue numită postmodernism. Acest curent ideologic consideră că atât rațiunea, cât și natura umană nu au un caracter obiectiv și neschimbător, ci relativ și subiectiv. Ceea ce poate duce la limitarea severă a rostului rațiunii din societate și științele umane și sociale, fapt deja vizibil. Dar rațiunea nu poate fi minimalizată pentru că, alături de liberul arbitru, definește taina chipului divin din om. E partea conducătoare și cea mai nobilă a omului. Astfel, dacă nu precizăm rostul „argumentelor existenței lui Dumnezeu” prin articularea lor organică în cadrul premiselor și gândirii patristice, riscăm să pendulăm între cele două extreme: raționalismul și relativismul.

Și astfel, ne confruntăm cu un (aparent?) paradox logic: pe de o parte, dacă Dumnezeu n-a lăsat în creația Sa posibilitatea unei demonstrații raționale ale existenței Lui, atunci poate părea unora ca un Dumnezeu Care S-a ascuns de propria creatură în spatele unui proces evoluționist orb în care intervenția divină pare nenecesară (dacă e dovedit că darwinismul e „științific” și evoluția are loc de la sine). Și atunci cum mai poate fi El numit „iubire” dacă nu lasă urme vizibile ale existenței Sale, ca o inconfundabilă amprentă a Sa în creație (cum pretind filosofii atei sau agnostici)? Cum mai este El iubire împărtășită dacă urmele lucrărilor Sale sau adevărul cunoașterii Sale se pot detecta doar plecând de la credință? Atunci cum se mai explică tonul tranșant al Sfântului Apostol Pavel, care spunea că oamenii sunt responsabili pentru necredința lor (Rom. 1, 20: „așa ca ei să fie fără cuvânt de apărare”)? Iar dacă nu există raționamente „exacte” ale susținerii temeiurilor credinței, înseamnă că a crede în Dumnezeul creștin este un gest subiectiv, un salt orb în afara rațiunii?

Se vorbește adesea în medii academice și în publicații de prestigiu despre necesitatea dialogului dintre știință și teologie sau „știința și religie”. Dar un dialog e posibil numai dacă între interlocutori există un numitor comun, o bază, adică o cunoaștere comună, precum și interese comune. Dar o bază comună cu știința, aceasta fiind axată pe metoda rațiunii analitice, nu poate fi decât uzul corect al rațiunii. (Oare trebuia rațiunea însoțită de un „manual cu instrucțiuni de utilizare”?) Și arăt în capitolul 1 că marele avantaj al rațiunii este că își poate determina rațional limitele. Atât în știință, cât și în teologie. Fără a trasa inițial cadrul logic și rațional al acestor limite, orice dialog al teologiei cu știința rămâne poezie. Frumoasă, dar inefficientă. Și ceea ce arăt în capitolul 1 este deopotrivă demitizarea unei exacerbari a potențialului rațiunii, care nu poate ști tot, dar, deopotrivă, este și o reflecție ce dă încredere în exercițiul rațiunii drepte, între limitele sale juste. De aceea, prin „caracter rațional” al argumentelor existenței lui Dumnezeu nu se pot înțelege argumente de tipul logicii formale, constrângătoare precum teoremele matematicii. Și aceasta pentru că autoreferențialitatea rațiunii nu este doar o greșeală teologică, ci și una de logică².

Însă creștinii nu ar trebui să arate mereu rezervă față de uzul rațiunii, de vreme ce chiar Dumnezeul nostru are numirea de Logos, care înseamnă Rațiune. Iar Sfinții Părinți ai Răsăritului (ca Sfântul Antonie cel Mare sau Sfântul Ioan Casian) accentuează că virtutea de căpetenie a nevoitorului este „dreapta rațiune” (sintagmă tradusă prin „dreapta socoteală”). Deci trebuie să cercetăm și unde a greșit scolastica, ce părți bune au argumentele ei și care este justa viziune patristică despre raportul dintre rațiune și credință, de unde și raportarea ortodoxă la argumentele existenței lui Dumnezeu. Pentru aceasta e de folos să fie identificate premisele argumentației scolastice și acel specific al teologiei ortodoxe care o distanțează de viziunea scolastică, ceea ce face obiectul investigării din capitolul 2. Dacă în primul capitol conturez cadrul logic, în al doilea precizez cadrul premiselor teologice și antropologice ale

² Acest adevăr se află argumentat pe larg în capitolul 1 al acestei lucrări. Problema în sine nu e că oamenii de știință și-au dat ca axiomă, începând cu Descartes, mecanicismul sau naturalismul, ci faptul că cei neinițiați în credință au impresia că acest materialism este dovedit sau măcar dovedibil pe viitor. Dar el este doar o axiomă filosofică reducționistă.

posibilității cunoașterii lui Dumnezeu, adică răspund la întrebările: care sunt căile și modalitățile prin care se descoperă Dumnezeu unei conștiințe, cum se trezește credința în om și care facultăți umane sunt esențial implicate în nașterea credinței. Și la sfârșitul capitolului 2 se evidențiază de ce Revelația naturală este un dat obiectiv și de ce aceasta idee este mai accentuată în scrierile patristice decât perspectiva strict rațională despre argumentele existenței lui Dumnezeu.

Capitolul 3 se deschide prin argumentele patristice și vasiliene împotriva existenței din veci a materiei, o credință comună în antichitate. Aceste considerații împotriva preeternității materiei stau ca un temelie necesar pentru Revelația naturală sau pentru argumentele existenței lui Dumnezeu. Căci dacă materia ar fi din eternitate, atunci se atribuie universului cauze exclusiv materiale, iar Dumnezeu nu mai e atotputernic și nu creează din nimic, și astfel se împiedică și se bruiază inspirația dată în om de Revelația naturală. E clar că argumentele contra preeternității materiei pregătesc logic posibilitatea argumentului Primei Cauze și al Primului Mișcător, dar și a celorlalte argumente raționale ale existenței lui Dumnezeu. Căci acestea se întemeiază pe premisa că universul are un început, sau sunt mai vădite dacă au această premisă.

Iar în a doua parte a capitolului 3, urmărim folosul contemplării naturii la Sfântul Vasile în *Hexaemeron*, unde găsim o vastă bogăție de detalii privind inteligența sădită sau imprimată în univers la toate nivelele lui de existență. Iar aceasta e un stimulent serios și palpabil pentru Revelația naturală sau pentru întărirea în credință. Și pentru a stârni inima credinciosului spre slavoslovirea Făcătorului său.

În capitolul 4 este desfășurată în detaliu argumentarea Sfântului Vasile cel Mare că „Dumnezeu nu este autorul relelor”, omilie numită recent și „prima teodicee creștină”. Aici se arată că, deși astăzi cel mai persuasiv argument ateu este prezența răului în lume, argumentul este, de fapt, bazat pe premise greșite. Și a fost demontat de Sfântul Vasile încă din secolul IV, folosind argumente logice și mărturii biblice! Din acest capitol reiese că nu există contradicție între existența răului în lume și existența lui Dumnezeu. Mai mult decât atât, doar creștinul poate găsi resursele necesare pentru a schimba sensul suferinței în lume și a deturna răul în bine. Dar nu singur. Cum nu singur poate ajunge cineva la cunoașterea lui Dumnezeu. Ci doar prin Hristos Însuși.

Capitolul 5 poate fi considerat, alături de capitolul 6, nucleul tare al aceste teze de doctorat, întrucât aceste capitole desfășoară în detaliu argumentele existenței lui Dumnezeu anunțate din titlul lucrării. Capitolul 5 redă pe rând argumentele raționale în favoarea existenței lui Dumnezeu, regăsite sau reconstituite din scrierile Sfinților Capadocieni. Ele arată cât de mult prețuiau acești sfinți exercițiul just al rațiunii, deși afirmau că înțelepciunea spirituală și credința sunt mai presus de rațiune. Concluzia acestui capitol este că toate nivelurile de existență ale universului se arată ca și cum ar fi consistente (sau în armonie) atât întreolaltă, cât și cu rațiunea și cu credința. Ele sunt, în ultimă instanță, un bun prilej pentru a purifica de erori ideologice și a întări filigranele sufletești ale Revelației naturale. Ele sunt potrivite pentru a demitiza prejudecata că rațiunea și credința ar fi în contradicție sau în dispută³. Acesta cred că e un merit al întregii teze.

Dar cel mai mult pot întări credința în Revelația biblică faptele. De aceea capitolul 6 tratează despre „mărturia faptelor” ca sprijin al credinței, în scrierile Sfinților Capadocieni. Cel mai concis rezumat al acestui capitol ar putea fi dictonul: „Contra factum non est argumentum.” De aceea arăt că nu doar în Scriptură și în știința pozitivă mărturia faptelor este

³ De aceea trebuiau determinate rațional și limitele rațiunii, căci, după cum zice Sfântul Vasile cel Mare, puterea de judecată s-a dat omului ca „un privilegiu” spre a cunoaște pe Dumnezeu, „și anume până acolo să meargă cu cunoașterea până unde i s-a îngăduit” (Sfântul Vasile cel Mare, „Epsitola 233”, în *Scrieri. Partea a treia*, PSB 12, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Constantin Cornițescu și Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, EIB, 1988, p. 482).

decisivă pentru îmbrățișarea unui crez, ci și Sfinții Capadocieni pun faptele pe primul loc ca mărturia și mărturisirea în favoarea credinței creștine. De altfel, profețiile împlinite, învierile din morți, minunile sau tămăduirile aflate prin rugăciune sunt fapte, nu speculații teoretice. Deci credința noastră se întemeiază pe fapte.

A fost potrivit, într-un capitol (6.2.), să detaliem și premisele pe care s-a construit darwinismul, care a fost luat drept garant științific de către materialism, rasism, colonialism, comunism și nazism. E important darwinismul întrucât s-a făcut prezent în mai toate științele și domeniile universitare. Există și teologi care, fără a cunoaște premisele nedovedite ale darwinismului, îi dau credit total și, luând drept adevăr științific o ipoteză în lucru, încearcă o conciliere între adevărul „științific” și adevărul revelat. E regretabil că există teologi, de regulă fără formație științifică, care încearcă să producă dovezi că Sfinții Capadocieni ar fi crezut în teoria evoluției. Există pagini din acești sfinți autori care arată fără echivoc că ei erau în favoarea fixității speciilor și că negau tezele darwiniste. A trebuit să adaug și un scurt studiu introductiv despre caracterul nedovedit al darwinismului, bazat pe premise nedovedite⁴.

Deși „argumentele” nu sunt demonstrații exacte în sens absolut sau științific, trebuie să explicităm de ce aceste argumente nu sunt suficiente pentru a naște singure credința. Faptul, făcut evident și prin știință, că e mult mai probabil să existe un Creator decât să nu fie, nu e suficient pentru a naște certitudinea credinței. Dar și aceste argumente raționale, deși neneesare unora, pot fi leacul pentru unii îndoielnici, căci fiecăruia i se potrivește alt medicament, potrivit cu boala care îl roade⁵. Sunt cazuri în care, înțelese în rostul lor imperfect, aceste „argumente” au însemnat un pas înainte în deschiderea minții către posibilitatea reală a celor mărturisite de credință. Mai ales celor dedați exercițiului rațiunii le vine mai ușor să creadă aflând că, deși rațiunea singură nu ajunge, credința e mult mai probabilă și mai conformă cu rațiunea decât necredința. Așa că și argumentele rațiunii pot elibera câteva din pietrele de poticnire din drumul spre credință.

O astfel de piatră, destul de mare și dură, este poziția vehiculată în cercuri intelectuale și mass-media, că cele din Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție a Bisericii sunt mituri sau legende născocite, pe post de modele explicative ale lumii, de către ignoranți în ale științei. Sau că oamenii s-au îndreptat spre credința teistă întrucât erau lipsiți de cunoașterea multor explicații raționale (științifice) asupra lumii. În realitate, tocmai raționalitatea universului, amintită apologetic de Sfântul Apostol Pavel⁶ și Sfinții Părinți, dar pusă tot mai mult în evidență de știința modernă, pledează cel mai mult pentru existența unei Rațiuni divine transcendente. Iar minunile din Biserică și din creație nu sunt legende, ci fapte.

În cele din urmă, pentru unii argumentele rațiunii sunt un sprijin al credinței, fără a o naște ele singure, iar pentru alții, un îndemn fie de a lua ideea Revelației divine în serios, fie cel puțin de a găsi motive să se îndoiască de concepțiile unei culturi profund secularizate. (Și pentru a lua îndemn spre cercetarea mai departe a izvoarelor credinței). Aceste argumente pot întări și ajuta și pe cei credincioși prin lărgirea orizontului cunoașterii relației lui Dumnezeu cu lumea, dar și întrucât multe prejudecăți ale omului secularizat persistă tenace în subconștientul nostru.

Cred că această lucrare este un bun exercițiu de a valorifica patrimoniul gândirii patristice în contextul frământărilor sau dezbaterilor contemporane privind raportul dintre rațiune și credință, respectiv știință și teologie. E o lecție a vedea cum Sfinții Părinți foloseau just rațiunea fără a fi raționaliști. Iar discursul lor este, sub aspect teologic, ca o pregătire

⁴ Am introdus în teză concisa prezentare despre darwinism și pentru că scrisesem cu câțiva ani în urmă cartea *Are evoluționismul dovezi științifice?*, precum și cartea *Știință și credință. Mărturii ale savanților*.

⁵ Trebuie ca fiecare să își afle tratamentul în funcție de boala pe care o are. După cum arăta Sfântul Grigorie de Nyssa există și „boala necunoașterii” („Despre pruncii morți prematur, către Hierios”, în *Scrieri. Partea a doua*, PSB 30, 1998, p. 419).

⁶ *La Rom.* 1, 18-20.

pentru vasta sinteză mult cuprinzătoare a Sfântului Maxim, în care sunt valorificate toate aspectele creației și toate facultățile naturii umane pentru urcușul duhovnicesc spre unirea cu *Logosul* Atotțiitor și cu „liturghia cosmică”⁷.

CAPITOLUL 1. RIGORILE LOGICE ALE ÎNTREBĂRII DESPRE EXISTENȚA LUI DUMNEZEU. LIMITELE INERENTE ALE RAȚIUNII PRIVITE ÎN EA ÎNSĂȘI (DEMERS LOGICO-FILOSOFIC COMPARATIV)

Neputința rațiunii (în sens strict) de a dovedi/demonstra (în sens strict științific) cu autosuficiență nu se datorează nici inexistenței, nici „tăcerii”, nici „ascunderii” lui Dumnezeu. Dacă rațiunea ar fi putut demonstra (matematic, analitic și logic) doar prin resursele ei existența lui Dumnezeu și fără a lua în seamă Revelația divină, atunci consecințele ar fi extrem de grave (dacă nu imposibile) pentru om, pentru univers și pentru cunoașterea existenței lui Dumnezeu. De fapt, nu ar fi fost posibil, întrucât ar fi fost un cu totul alt Dumnezeu, alt om și alt univers (dacă ar fi putut să existe), existențe mult îngustate în ființarea lor și strâmbate în caracteristicile lor definitorii, reduse până la niște mecanisme fără libertate sau fanteze, devalorizate sau depersonalizate, sărăcite de sensul și esența lor. Astfel, a ridica pretenția ca adevărul absolut și personal să ți se dezvăluie cu certitudine absolută (perfectă) prin singură rațiunea ta imperfectă și relativă înseamnă a pretinde să existe un alt Dumnezeu decât Cel care este, unul care să ființeze după alte legi decât cele reale! Înseamnă a pretinde să fie un Dumnezeu impersonal, adică lipsit de libertatea de a se descoperi sau nu creaturii. Înseamnă a pretinde să fie un Dumnezeu care nu cheamă la dragostea și dialogul Său prin dragoste și respectând libertatea făpturii raționale (creată după chipul Său în vederea înfierii), ci prin dovezile constrângătoare și ineluctabile de tip logico-științific care exclud probabilitatea cunoașterii și libertatea făpturii de a crede. Dar un Dumnezeu care nu respectă libertatea făpturii nu e Dumnezeu iubirii, nu este „Cel ce este”, ci un Dumnezeu care este doar în imaginația omului! Căci un Dumnezeu care nu respectă cu discreție și dragoste libertatea fiilor Săi este un Dumnezeu nedrept, adică un Dumnezeu care nu există în realitate! Cum să ajungi la smerenia care-și recunoaște insuficiența... prin autosuficiența calculului rațiunii autonome? Cum să ajungi la modul ființării lui Dumnezeu, care este iubirea, printr-o metodă care exclude iubirea? Cum să ajungi la comuniunea desăvârșită printr-o metodă care exclude din start comuniunea? Este și o contradicție logică pretenția relativistă sau raționalistă, nu numai deviantă teologic.

În acest prim capitol am arătat limitările inerente ale rațiunii și raționamentului pentru aflarea răspunsurilor la marile întrebări existențiale, și în primul rând la întrebarea privind existența lui Dumnezeu. Totuși, deși autoreferențialitatea este o eroare logică, rațiunea își poate stabili rațional anumite limite, anume până unde poate merge cu logica sau deducția ei, fără a intra pe un teren în care nu poate produce certitudine doar prin sine.

Am amintit că nici știința nu se poate întemeia exclusiv pe raționament sau logică, ci mai are nevoie și de experiență (observații, experimente). Cu atât mai mult, o cunoaștere corectă despre cele mai presus de rațiune și lume, adică despre cele ale lui Dumnezeu, nu poate fi găsită cu certitudine doar pe calea logicii individuale, separată de experiența celor dumnezeiești. De altfel, în actul îmbrățișării credinței nu e implicată doar partea rațională, ci și libertatea omului. Dacă ar fi trebuit să venim la credință exclusiv prin raționament științific, la fel de constrângător ca teorema lui Pitagora, atunci unde mai e libertatea omului de a crede și cum își mai primește plata pentru credința lui? Mai mult, raționamentul individual, autonom, independent față de experiența comunității sfinților, seamănă mai mult a

⁷ Este evident sintagmă preluată din titlul cărții lui Hans Urs von Balthasar dedicată operei Sfântului Maxim Mărturisitorul.

individualism, și atunci cum ar putea Dumnezeu iubirii să se descopere, ca regulă, pe calea individualistă, când scopul credinței este comuniunea (deplină) cu Dumnezeu?

Rățiunea și-a arătat limitele inerente și în precizarea axiomelor de bază ale științei, de aceea, cei care invalidează argumentele raționale ale existenței lui Dumnezeu doar pe baza rigorii logicii formale, săvârșesc greșeala că obligă religia la un mai mare standard de logică terestră decât pot avea axiomele științei. Cu toate acestea, rațiunea, fiind darul lui Dumnezeu și noblețea cea mai înaltă a omului, arătându-se prin ea după chipul lui Dumnezeu, are și ea posibilitatea ca, bine cunoscând raționalitatea universului și faptele minunate din istoria mântuirii și din viața Bisericii, să poată conchide că, în cele din urmă, credința e cea mai bună explicație potrivită cu rațiunea și cu observațiile empirice (sau faptele). Iar această definiție este și o bună apropiere de știință. Ceea ce arată și rostul ziditor al rațiunii.

Dar a supraestima puterea cognitivă a rațiunii autonome este și ea o intruziune nerațională prin care *sapientia mundi* se dorește prevalentă față de *sapientia Dei*. Întrucât Dumnezeu este dragoste, decurge firesc că apropierea de El trebuie a se face întâi prin *sesizarea dragostei Lui*, aceasta fiind primul răspuns la dragostea Lui, iar nu întâi prin calcul rațional. Deci, primul pas spre Dumnezeu și spre cunoașterea Lui e să recunoști că nu ești singur și că nu poți singur.

CAPITOLUL 2. RAȚIUNE ȘI CREDINȚĂ LA SFINȚII PĂRINȚI. CALEA PRIN CARE SE NAȘTE CREDINȚA ÎN OM

Dacă raționalismul exclusivist și pretins infailibil este știuta greșeală a scolasticii catolice, nu înseamnă să ne lăsăm a cădea în extrema cealaltă, a subiectivității absolute a actului credinței, concepție larg difuzată în modernism și care duce la relativism, ateism sau agnosticism. E adevărat că rațiunea nu e infailibilă, dar nici nu trebuie exclusă în nașterea credinței. Credința vine din „auzire”, se înfiripă prin har, dar în ascultătorii propovăduirii cuvântului despre Cuvântul sau *Logosul* întrupat. (Iar „logos” înseamnă și rațiune, nu doar cuvânt).

„Mărturiile” Revelației naturale și supranaturale sunt și ele, în ultimă instanță, rațiuni și argumente care fac mai lesnicioasă deschiderea auditoriului spre suflul credinței. Aceste mărturii nu sunt de natură să constrângă libertatea omului spre a crede, căci cel ce nu vrea cu niciun chip să creadă, nu va asculta nici de glasul rațiunii, nici de mărturia sfinților și își va afla mereu întrebări alternative pentru fiecare „mărturie” a credinței. Însă aceste „mărturii”, din natură, din Scriptură și din viața Bisericii, vin să confirme și să adâncească înțelegerea credinței, și în primul rând veridicitatea ei. Iar nădejdea, sau credința întărită, vine prin rugăciunea întinsă.

Drept aceea, rațiunea nu e nici de idolatrizat, nici de lepădat. Nici singură, dar nici exclusă. Această includere și valorificare apologetică a clarității rațiunii în discursul teologic o întâlnim adesea nu doar la Părinți ca Sfântul Maxim Mărturisitorul sau Sfântul Ioan Damaschin, ci și la Sfinții Capadocieni, la care erudiția filosofică dă mâna cu clarviziunea teologică a dreptei credințe.

După ce în primul capitol am conturat cadrul logic al limitelor rațiunii în ce privește cunoașterea lui Dumnezeu, în al doilea capitol am trasat premisele teologice și antropologice pentru cunoașterea lui Dumnezeu. În acest sens răsar două întrebări esențiale: (i) până unde poate ajunge omul în cunoașterea lui Dumnezeu și (ii) care este facultatea umană căreia i se descoperă cunoașterea și existența lui Dumnezeu?

La prima întrebare Sfinții Părinți (incluzând Sfinții Capadocieni) au răspuns că Dumnezeu nu poate fi nicidecum cunoscut în ființa Lui, dar poate fi cunoscut după lucrările sau energiile Lui necreate. Altfel spus, Dumnezeu este transcendent după ființă și immanent după lucrare. Știm, din lucrările divine prezente în lume, că Dumnezeu există, dar nu și cum există El. Pentru acest „cum” ar trebui ceva în plus: Descoperirea de Sine a lui Dumnezeu sau

Revelația supranaturală. Dumnezeu nu e doar transcendent, ci și Persoană liberă, iar pentru a fi cunoscut trebuie mai întâi ca El să se descopere. Și a făcut aceasta la timpul potrivit.

Întrucât credința întemeiază nu un contract social sau o metodă științifică operând cu obiecte, ci o relație interpersonală, rezultă că singur raționamentul individual nu e suficient pentru întemeierea ei. La temeiul relației interpersonale stă încrederea, respectul și dragostea, într-un cuvânt, fidelitatea, mai mult decât orice calcul sau raționament. Ne încredem în cuvântul lui Dumnezeu, în cuvântul Sfinților Apostoli și al sfinților martiri și de aceea credem în Hristos. Astfel, nu raționamentul constrângător, ci credința este tipul de cunoaștere propriu calității lui Dumnezeu și a omului de a fi persoane. Metoda logicii științifice e pentru a cuceri obiecte, nu persoane.

De altfel, învățătura patristică despre rațiune nu pune în centru, precum modernitatea, facultatea analitică și logică a rațiunii sau dexteritatea metodică de a depozita și manevra informații, ci dă întâietate binelui legat de uzul rațiunii, așa încât rațional nu e cel care știe multe sau și-a format deprinderi logice și intelectuale, deși acesta este un lucru bun, ci acela care săvârșește fapte raționale, adică potrivit cu rațiunea și cu cerințele naturii umane spre sănătatea ei (spirituală) menită de Dumnezeu. Astfel, în concepția patristică nu e rațional un om cu o mare capacitate intelectuală, dar care trăiește în păcat cu trupul. Rațional e cel care își supune rațiunii patimile trupești, iar nu cel doar instruit. Rațional e cel care păzește rațiunile (cuvintele și rosturile) date nouă de Rațiunea divină (sau *Logosul*).

Mai mult decât logica sau rațiunea analitică, conștiința morală naturală și mintea (voûç) sunt facultățile părții raționale din om care-l inspiră și-l conduc să (re)cunoască existența lui Dumnezeu. Mintea (voûç) este înzestrată cu o „simțire noetică” (mintală sau spirituală) prin care poate primi experiența harului divin sau a energiilor necreate. Astfel, având posibilitatea experienței energiilor necreate, conștiința ortodoxă poate scăpa de concluzia agnostică (care neagă puțină cunoașterii lui Dumnezeu). Desigur, credința în Dumnezeu sau cunoașterea Lui nu sunt rodul exclusiv al omului, ci și darul lui Dumnezeu, care este dragoste. Drept aceea, în Răsărit, spre diferență de Apus, se pune accent mai puțin pe argumentele raționale ale existenței lui Dumnezeu, în care se dă întâietate puterilor omului, cât mai ales pe Revelația naturală, insistând pe caracterul ei de dar al lui Dumnezeu către om. Dar atât rațiunea, cât și natura sunt daruri ale lui Dumnezeu către om și, ca atare, între ele nu poate fi o reală contradicție. Iar dacă există oameni care nu primesc Revelația naturală obiectivă, acest fapt se datorează în primul rând subiectivității lor produse de patimile egoiste și nedublate de dorința de a se desprinde de ele.

CAPITOLUL 3. LUMEA VĂZUTĂ ESTE CĂLĂUZĂ SPRE CELE NEVĂZUTE

În acest capitol am investigat însemnătatea și contribuția pentru argumentarea existenței lui Dumnezeu a argumentelor logice și patristice împotriva existenței din veci a materiei. Sfinții Părinți, deși au împrumutat multe idei bune din elenism, au combătut concepția preeternității materiei, prezentă în filosofia elină și în mitologia păgână, concepție profesată și de cei mai iluștri filosofi ai antichității, Platon și Aristotel.

Sub aspect strict logic, se poate pune întrebarea: a existat un moment când să nu fi existat nimic, absolut nimic (deci nici materie și nici Dumnezeu)? Răspunsul evident este că, în cazul în care nu ar fi existat nimic, acel nimic sau neant absolut ar fi produs tot nimic. Matematic, oricât am aduna zero cu zero, tot zero rezultă. Prin urmare, de vreme ce există ceva, înseamnă că nu e posibil să fi fost cândva când să nu fi existat nimic. Și atunci înseamnă că întotdeauna a existat ceva, sau că existența e dintotdeauna. Și aceasta este o concluzie logică, nu teologică. Atunci, întrebarea care se impune de la sine e: ce fel de natură este acel „ceva” care a existat din veșnicie? Să fie ceva în continuitate de substanță cu universul (deci

materia ar fi veșnică), sau o cauză veșnică a universului, nesituată pe planul lui de existență (deci transcendentă)?

De fapt, de vreme ce este o consecință a gândirii logice că trebuie să fi existat ceva dintotdeauna (din eternitate), fără a preciza deocamdată *ce* sau *cine* este acel *ceva*, înseamnă că antinomia teism-ateism se reduce la antinomia dintre credința în Dumnezeu și credința în materie. Așadar, de vreme ce oricum există ceva din veșnicie (aceasta fiind o concluzie logică), cine refuză să creadă că această existență preeternă este transcendentă, nu face altceva decât să afirme existența din veci a materiei sau a universului material. Așadar, ateismul este cu necesitate materialism (sau naturalism). Și toată dezbaterea dintre credință și ateism se reduce la dezbaterea despre ce este acel *ceva* (sau *Cineva*) ce a existat, cu necesitate, din veșnicie: Dumnezeu sau materia?

Pe de altă parte, preexistența eternă a materiei nu este o concepție consistentă nici cu natura grabnic stricăcioasă și pieritoare a celor văzute. Cei care afirmă preexistența eternă a materiei propun un dualism cosmologic care cade în politeism, întrucât introduc mai mult decât un centru al existenței divine, contrazicând unicitatea absolută a lui Dumnezeu, afirmând o materie „care era altceva decât Dumnezeu, ceva care împarte noțiunea de veșnicie cu ceea ce e fără început, ca și cum am pune deodată laolaltă în aceeași noțiune două ființe fără început și fără naștere [duo anarcha kai agennēta]”⁸. Cei care au gândit că „lumea aceasta văzută este coeternă cu Dumnezeu, Creatorul universului”⁹ nu doar aduc știrbire perfecțiunii divine, dar „ridică lumea materială și mărginită la aceeași slavă cu firea cea neînțeleasă și nevăzută a dumnezeirii”¹⁰.

Dumnezeu nu avea nevoie de o materie exterioară amorfă căreia să-i imprime forma raționalității cuprinsă în înțelepciunea divină pentru că orice natură văzută îndată ce există, există într-o anumită formă concretă, orice materie nu poate exista decât într-o formă modelată în acord cu legile universului. Ceea ce prefigurează concepții științifice contemporane care afirmă că nici nu poate exista materie fără raționalitate intrinsecă sau fără „informație structurală”. Tâlcuind cuvântul de la Facere I,1 („A făcut Dumnezeu cerul și pământul”) Sfântul Vasile arată că nu le-a imprimat doar forma dintr-o materie preexistentă, ca și cum le-ar fi făcut doar „pe jumătate”, căci Dumnezeu este cu adevărat Creator numai dacă a creat *ex nihilo*, altminteri ar fi doar un Artizan *exterior* materiei, iar natura nu ar fi concretizarea gândurilor Sale.

Tonul tranșant în favoarea *caracterului obiectiv* al Revelației naturale, prezent în Sfânta Scriptură, a fost adoptat și de Sfinții Capadocieni când pomeneau de ordinea sau armonia cosmică drept *mărturie* a existenței lui Dumnezeu și a însușirilor Lui. Însă, înainte de a trata despre folosul contemplării naturii la Sfântul Vasile cel Mare, a fost necesar să detaliez argumentele sale împotriva existenței de veci a materiei. Ceea ce este o bază necesară pentru Revelația naturală sau pentru argumentele existenței lui Dumnezeu, pe temeiul ordinii cosmice. Căci dacă materia este din veci, atunci se poate ușor crede despre crearea universului că ar fi fost cauzată exclusiv prin elemente materiale, iar Dumnezeu nu e un Creator atotputernic, și astfel se obturează canalele prin care este inspirată în om Revelația naturală. Este lesne de înțeles că argumentele contra preeternității materiei pregătesc logic posibilitatea argumentului Primei Cauze și al Primului Mișcător, dar și a celorlalte argumente raționale ale existenței lui Dumnezeu. Căci acestea se întemeiază pe premisa că universul are un început, sau sunt mai vădite dacă au această premisă.

⁸ Sfântul Grigorie de Nyssa, „Despre facerea omului”, capitolul XXIII, în *Scrieri, Partea a II-a*, PSB 30, EIB, București, 1998, p. 65.

⁹ *Hexaemeron*, I, 3, *op.cit.*, p. 74.

¹⁰ *Ibidem*.

Criticând pe cei care rămân idolatri sau cred în eternitatea materiei, deși se ocupă intens cu științele, Sfântul Vasile rostește o concluzie înrudită¹¹ cu sentința paulină de la Rom. 1, 21-22 („au rățâcit în cugetele lor și s-a întunecat inima lor cea neînțelegătoare și spunând că sunt înțelepți, au ajuns nebuni”).

La un fel de „osândă” (κατάκρισις¹²) facea aluzie și Sfântul Apostol Pavel arătând responsabilitatea ireductibilă a oamenilor în fața caracterului obiectiv al Revelației naturale: „Căci ceea ce se poate cunoaște despre Dumnezeu, Dumnezeu le-a arătat lor, așa ca ei să fie fără cuvânt de apărare” (Rom. 1, 18). Foarte interesant că, de fapt, „περιουσία” înseamnă, mai precis, „surplusul, supraabundența”. Poate acesta este cuvântul cheie al *Hexaemeronului* Sfântului Vasile. Căci acolo aduce o supraabundență de mărturii din toate elementele și „minunile” creației, toate indicând spre Creator.

CAPITOLUL 4. TRATAREA EXISTENȚEI RĂULUI DE CĂTRE SFÂNTUL VASILE CEL MARE. PRIMA TEODICEE CREȘTINĂ

Învățătura despre existența răului nu se află în chip explicit printre argumentele existenței lui Dumnezeu, dar este demnă de atenție întrucât din existența răului răspânditorii ateismului sau agnosticismului fac cea mai importantă armă retorică împotriva credinței¹³. Aceștia prezintă eronat răul și suferința din lume ca fiind o mărturie împotriva existenței lui Dumnezeu, vrând să inducă impresia că această negare a existenței lui Dumnezeu pe baza existenței răului (moral sau fizic) este o concluzie logică. În realitate, afirmarea inexistenței lui Dumnezeu, ori a proniei sau revelării Sale față de lume (în cazul agnosticilor), nu este o afirmație logică, ci doar teologică, dar ținând de filozofie și de o poziție teologică greșită, construită pe premise false.

Sfântul Vasile folosește câteva principii de bază pentru pledoaria sa că „Dumnezeu nu este autorul relelor”. Întâi că „de la Cel bun nu vine nimic rău”¹⁴. Dumnezeu nu poate fi autorul răului și nici responsabil pentru existența răului întrucât El este însăși perfecțiunea, deci este și bunătatea, iubirea absolută. De vreme ce binele înseamnă a fi unit după voință cu Binele suprem, răul este depărtarea de bine, deci răul este definit ca „înstrăinarea de Dumnezeu”¹⁵. Substanțele sunt create de Dumnezeu, dar El fiind Binele, nu a putea crea o substanță rea, deci răul nu are substanță, este o boală a voinței intrată în fire datorită greșitei întrebuițări a liberului arbitru al firilor raționale (îngerul căzut și omul). Răul este lipsa binelui, nu are un ipostas propriu. Deci răul nu este nici necreat, nici creat. Dacă ar fi necreat, atunci ar fi coetern cu Dumnezeu, ceea ce ar face un Dumnezeu imperfect, deci inexistent. Dacă răul ar fi creat, singurul care creează din nimic fiind Dumnezeu, ar însemna că El este responsabil pentru rău. Dar răul nu este substanță sau ipostas (ὕποστασις), deci nu are subzistență proprie, fiind un mod greșit de actualizare a puterilor făpturii prin libera ei voință. Deci nu poate fi creat de Dumnezeu.

¹¹ „Cu certitudine (ἤπου), acestora (αὐτοῖς), bogăția (ἡ περιουσία) înțelepciunii lumii (τῆς τοῦ κόσμου σοφίας) adaos le poartă cândva (προσθήκην οἷσιν ποτὲ) cumpletei lor osânde (τῆς χαλεπῆς κατακρίσεως), că atât de pătrunzător examinând cele deșarte (ὅτι οὕτως ὅζῃ περὶ τὰ μάταια βλέποντες), de bună voia lor (ἐκόντες) s-au făcut orbi (ἀπετυφλώθησαν) față de înțelegerea adevărului (πρὸς τὴν σύνεσιν τῆς ἀληθείας). [...] dar o singură știință (μίαν μηχανὴν) din toate (τῶν πασῶν) n-au descoperit (οὐκ ἐξεῦρον), știința de a înțelege că Dumnezeu (πρὸς τὸ τὸν Θεὸν ἐννοῆσαι) e Creatorul universului (Ποιητὴν τοῦ παντός) și Dreptul Judecător (καὶ κριτὴν δίκαιον).” (P.G. 29, col. 12 A, B.) Am tradus întrucâtva diferit față de traducerea românească de la Sfântul Vasile cel Mare, *Hexaemeron*, I: IV, PSB 17, 1986, cu traducere, introducere și note de Pr. D. Fecioru, p. 75.

¹² Înseamnă „acțiunea de a condamna, de a osândi, condamna, osândire, osândă”.

¹³ „The problem of evil is generally regarded as the strongest objection to theism.” (*The Cambridge Dictionary of Philosophy*, „general editor”: Robert Audi, second edition, Cambridge University Press, 1999, p. 699).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 444.

De asemenea răul poate fi împărțit în două categorii logico-filosofice: răul real și răul aparent. Criteriul de diferențiere între cele două categorii fiind cel moral, dar din perspectiva cuplului soteriologic păcat/mântuire. Răul real este răul moral, păcatul, care înseamnă despărțire de Dumnezeu, ducând la osânda veșnică, iar răul aparent este răul fizic: durerea și necazul. Răul poate fi individual sau colectiv, dar Dumnezeu poate îngădui sau chiar aduce răul aparent sau fizic, chiar și devastări pe scară largă (ca în cazul Sodomei și Gomorei), atunci când răul real (moral) a ajuns la o măsură covârșitoare. Deci, gândind din perspectiva scopului ultim al vieții umane, adică mântuirea, Dumnezeu scoate și o anumită utilitate din existența răului, întorcând, pe termen lung, răul în bine. Astfel, din perspectiva cuplului dreptate/iconomie, Dumnezeu scoate din rău utilitatea terapeutică și pedagogică pentru oameni. În calitatea sa de Creator și Mântuitor, Dumnezeu este în același timp Pedagog, Doctor și Judecător Care restabilește din iubire dreptatea fapturii, îndreptând acolo unde ea a ales rău. Astfel, în iconomia lui Dumnezeu față de faptură, dreptatea și iubirea divină sunt nedespărțite, deci cade argumentul ateu că Dumnezeu nu poate fi iubitor întrucât îngăduie răul. Dacă Dumnezeu n-ar îngădui și posibilitatea răului, înseamnă că n-ar îngădui nici posibilitatea liberului arbitru la ființele raționale și atunci acestea n-ar mai putea face fapte cu vreo valoare morală sau cu răsplată spirituală.

Astfel, Sfântul Vasile în teodiceea sa, pe lângă explicațiile teologice (biblice) și logico-filosofice privind existența răului, adaugă și soluția personal-existențială la problema răului. Aceasta privește două feluri de acțiuni în fața răului: acțiunea lui Dumnezeu și acțiunea recomandată omului. Despre prima am văzut mai sus, când am amintit de iconomia (oikovoμία) divină, care, de multe ori e ascunsă în necazuri, încât cel lovit de rele e nevoit să accepte fără să înțeleagă (deplin) motivele sau scopurile a ceea ce i se întâmplă. Iar omul lovit de rele trebuie să își adapteze acțiunea sa la acțiunea divină, slujind aceluiași scop: mântuirea omului, fericirea veșnică în comuniunea cu Dumnezeu.

Este de remarcat în teodiceea vasiliană o „dialectică totalizantă”¹⁶, o viziune integratoare care nu se supune fragmentului, ci privește întregul existenței umane, începând de la rădăcina răului și culminând cu scopul creației, adică mântuirea, unind logica filosofică și studiul biblic cu viziunea soteriologică și eshatologică. Soluțiile aduse de Sfântul Vasile cel Mare la problema existenței răului sunt valabile și azi, chiar sub aspect filosofic și logic. Sub aspect logic, nimeni nu adus un contraargument (cât de cât) satisfăcător la argumentul că răul este datorat liberului arbitru al ființelor raționale. Care este cheia de boltă a teodiceei vasiliene.

În cele din urmă, întrucât Dumnezeu adesea răul îl întoarce în bine, după Sfinții Capadocieni, reiese, prin metoda *reductio ad absurdum*, că dacă nu ar fi existat un Creator și lumea ar fi produsul oarbei întâmplării și a raționalului, atunci răul ar fi fost cu mult mai mare. Dacă tot ce e viu ar fi produsul luptei pentru supraviețuire și adaptarea celui mai puternic, atunci egoismul ar fi ubicuu și atotputernic, ca principiul creator al vieții. Însăși supraabundența binelui, iubirii și frumuseții (sau „bogăția înțelepciunii lumii acesteia”, potrivit Sfântului Vasile) este o pledoarie că lumea nu e produsul hazardului, ci a unui Creator care îi poartă de grijă.

Nu doar că Sfântul Vasile a arătat că nu este contradicție între existența lui Dumnezeu și existența răului în lume, dar răul însuși devine uneori mărturie a existenței lui Dumnezeu când este întors în bine de către intervenția divină. Iar cel mai minunat exemplu în acest sens se află nu doar la Iov, ci chiar la Mântuitorul Hristos, Care a preschimbat răul făcut de cei care l-au răstignit în începutul mântuirii tuturor celor ce cred în El.

¹⁶ Charbel Maalouf, *Op. cit.*, p. 73.

CAPITOLUL 5: ARGUMENTELE RAȚIONALE ALE EXISTENȚEI LUI DUMNEZEU ÎN SCRIERILE SFINȚILOR CAPADOCIENI

În acest capitol am arătat detaliat că se află la Sfinții Capadocieni idei, formulări și dezvoltări care, folosite drept cărămizi, pot reconstitui argumente raționale în favoarea existenței lui Dumnezeu și a proniei divine. Chiar dacă sfinții nu le-au numit așa, tematic, denumirile fiind aportul scolasticii sau al filosofiei moderne, ideile se regăsesc și la ei, și încă în mod consistent, după cum a indicat și Jaroslav Pelikan¹⁷.

Aceste argumente au anumite trăsături în comun. De pildă, ele nu sunt un simplu exercițiu de logică, dematerializat și lipsit de obiectul de cercetare, nu sunt o speculație înlăuntrul unui sistem de propoziții abstracte, ci se întemeiază pe ceva *exterior* conștiinței cunoscătoare, și în cele din urmă, pe fapte, pe realitatea exterioară.

Căci ordinea universului (temei pentru argumentul ordinii sau designului), instinctele ordonatoare și ingeniozitatea inteligentă prezentă în ființe fără inteligență (în argumentul teleologic), legea cauzalității și a imposibilității unei serii infinite de cauze materiale (întemeind argumentul Primei Cauze sau al Primului Mișcător), armonia contrariilor sau imposibilitatea pentru un ordin inferior de existență de a trece de la sine la altul radical superior, precum și supraabundența frumuseții în lume înseamnă fie realități, fie observații asupra realității. Deci aceste argumente nu sunt niște teorii suspendate într-un spațiu abstract, ci au ancora realității.

Pe de altă parte, ele nu au forța constrângătoare a argumentelor de tipul logicii formale și a metodei științifice moderne. De aceea, termenul „rațional” alăturat acestor „argumente” nu se cuvine a fi de înțeles în sensul rigorii logicii științei. Am analizat (în primul capitol) că acest fapt se datorează limitărilor inerente ale naturii și rațiunii umane, precum și complexității temei abordate. (În definitiv e vorba de întregul *cosmos* și de ce e deasupra lui!) De aceea aceste argumente „raționale” nu sunt la fel de rațional constrângătoare ca o teoremă matematică sau o lege a fizicii. La concluzia lor nu se ajunge printr-o deducție în sens strict (ca din silogisme), ci printr-o intuiție globală asupra realității, dar această intuiție e *pe potrivă rațiunii*, e întărită de rațiune și confirmată de ea. Este astfel evident, pe temei rațional, că monoteismul este potrivit cu rațiunea, deci rațional, iar opusul lui, ateismul, nu este potrivit cu rațiunea. De altfel, în știința modernă recentă, filosofi ai științei arată că și știința își poate redefini adevărul științific ca verificarea unui model propus, ca cea mai bună explicație potrivită cu rațiunea și experimentul (sau observația, faptele). Iar prin această definiție, argumentele existenței lui Dumnezeu capătă o raționalitate mai apropiată de știință, ele fiind cea mai bună explicație rațională consistentă cu rațiunea și cu faptele, în ce privește originile.

Dar există (cel puțin) două puncte care fac ca existența lui Dumnezeu să nu poată fi demonstrabilă după metodele științei. Întâi, după cum afirma Sfântul Maxim Mărturisitorul, pentru a demonstra ceva trebuie găsit un principiu sau început (*arhe*) anterior celui ce trebuie demonstrat, iar în cazul lui Dumnezeu nu poate fi nimic anterior Lui sau care să-I fie cauză¹⁸. În al doilea rând, după cum s-a evidențiat în capitolul 3, crearea din nimic (*creatio ex nihilo*) este o faptă unică, întâmplată doar la originea universului, deci irepetabilă. Iar știința nu poate studia, prin definiția ei, decât fenomene observabile, repetabile și experimentabile. Pentru știința profană, *creatio ex nihilo* este o frază imposibilă, fiind prima uriașă minune săvârșită de Dumnezeu și începutul a toate, dar cu neputință de identificat și de demonstrat prin mijloacele științifice bazate pe observația empirică sau pe studiul vestigiilor. Crearea din nimic este proprie doar lui Dumnezeu, irepetabilă și fără să poată lăsa „urme arheologice”.

¹⁷ Jaroslav Pelikan, *Christianity and classical culture: the metamorphosis of natural theology in the Christian encounter with Hellenism*, Yale University, 1993.

¹⁸ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Filocalia a II-a*, „Cele două sute de capete teologice și gnostice”, suta întâi, cap. 9.

Despre crearea din nimic nu știau nici filosofii elini, ca marele Aristotel, de aceea au ajuns la concluzii greșite, precum preeternitatea materiei.

Un loc comun al scrierilor Sfinților Capadocieni este admirația față de „supraabundența înțelepciunii lumii” (Sfântul Vasile) indicată adesea prin termenul „minuni” ale creației. Acest termen nu e doar o strălucire retorică menită să stârnească auditoriul spre slăvirea Creatorului, și nici nu e efectul lipsei de cunoaștere științifică, destul de precară în epocă, ci are un temei rațional în chiar realitatea raționalității uluitor de complexe a universului, la toate nivelurile lui de existență. (În acest sens aș aminti că probabilitatea ca o singură proteină să se fi format din întâmplare este 10^{-600} , adică practic zero, iar ce este viața în sine, cum a apărut sistemul imunitar sau cum se poate crea o primă celulă vie este un real mister. Cum minune și mister este faptul că s-a descoperit recent că universul, aflat în expansiune, potrivit teoriei Big-Bangului, nu încetinește viteza de expansiune, ci accelerează).

Însă dintre toate făpturile, cea mai mare minune este, de departe omul, „făptura împărătească” (Sfântul Grigorie de Nyssa). Prin mintea și rațiunea sa, el amintește cel mai mult de asemănarea minunată cu Creatorul a toate. Drept aceea și Sfânta Macrina, vorbind împotriva celor ce nu cred în Dumnezeu sau în nemurirea sufletului, rostește adânc o sentință logic valabilă și azi: „Căci dacă tot ce nu se poate cunoaște prin simțuri va fi exclus din univers... atunci cum să nu fie tăgăduită chiar și mintea omenească din clipa în care i s-ar tăgădui orice însușire materială?”¹⁹

Iar faptul că pentru multiplele fațete și niveluri ale existenței se găsesc enunțuri raționale spre a indica spre Creator arată că toate sunt întreolaltă consistente între ele, precum și cu rațiunea și cu credința. Concluzia este că universului observabil, mai degrabă decât dezbinarea de tip darwinist, i se potrivesc mai mult trăsături ca *armonie*, *minune* și *comuniune*: „Căci privește armonia universului, *minunile* cerești și pământești, precum și faptul că stihiiile, deși sunt opuse una alteia prin firea lor, totuși se împletesc toate într-o comuniune în vederea aceluiași scop, ajutând fiecare în parte, cu puterea lor, la dăinuirea întregului.”²⁰

CAPITOLUL 6. MĂRTURIA FAPTELOR PRIMEAZĂ FAȚĂ DE INTERPRETĂRILE RAȚIUNII. CREDINȚA CREȘTINĂ ESTE ÎNTEMEIATĂ PE FAPTE

Există mărturii clare și fără niciun echivoc ale Sfinților Capadocieni care infirmă doctrina modernă a darwinismului. Drept aceea, „teologii” recenți care afirmă că au depistat la acești sfinți scriitori ai Bisericii aluzii la evoluționism nu fac decât să introducă propriile lor opinii în textul sfinților, atribuindu-le intenții pe care ei le-au contrazis cu claritate. S-a vădit că atât timpul foarte îndelungat (aproape mitic!) de care are nevoie darwinismul, cât și transformismul biologic al speciilor sau existența unui strămoș comun pentru toate viețuitoarele sunt concepții străine Sfinților Capadocieni. Dimpotrivă, ei afirmă răspicat și des credința lor în creația *ex nihilo* și în fixitatea speciilor. Din citatele aduse până aici reiese iarăși că Sfinții Capadocieni aveau o concepție total străină de ceea ce în darwinism se cheamă existența „speciilor intermediare” sau a „formelor de tranziție”, ceea ce ar fi trebuit, după teorie, să existe pentru toate miliardele de specii cunoscute (dar nu se află nicăieri).

Mai găsim în tâlcuirea *Facerii* de către Sfinții Capadocieni ideea prețioasă că perioada celor Șase Zile ale creației primordiale era ghidată de Dumnezeu după alte legi decât cele observabile astăzi, fiind zile de *minuni*. Chiar elementele naturii țineau alte proprietăți și legi,

¹⁹ Sfântul Grigorie de Nyssa, „Dialogul despre suflet și înviere” în *Scrieri, Partea a II-a*, PSB 30, EIB, București, 1998, p. 359.

²⁰ *Ibidem*, p. 353.

fiind susținute de Dumnezeu în existență, nu mecanicist prin interacțiuni reciproce, ci prin cuvântul Său creator prin care s-au dat și legile fizice cunoscute azi.

De aici tragem logic concluzia că nimeni, nici măcar știința, nu poate emite pretenția la certitudine despre felul *cum* a creat Dumnezeu fiecare element al naturii. Modul creării de către Dumnezeu rămâne o taină, așa cum o taină insondabilă este crearea materiei din nimic (de care vorbește Sfântul Grigorie de Nyssa).

Putem valorifica apologetic pentru prezent concluziile de mai sus: dacă știința modernă nu scoate dintre premisele posibile și nu exclude *ab initio* posibilitatea existenței unui Creator transcendent, atunci concluzia darwinistă nu este decât o interpretare forțată, dar nu cu certitudine logică, a unor observații sărace și echivoce. (Savanți evoluționiști de renume afirmă că arhiva fosiliferă se poate interpreta și în sens creaționist, nefiind pasibilă doar de interpretarea evoluționistă. De fapt, interpretarea catastrofică e mai plauzibilă decât cea uniformistă chiar și în geologie și paleontologie).

De ce concluziile darwiniste nu pot fi logic valide? Pentru că bazându-se pe principii contrazise de realitate (ca „the present is the key of the past” sau „asemănarea morfologică este dovadă a înrudirii evolutive”), ajunge la concluzii rupte de realitate. Dacă premisele sunt greșite, atunci și concluziile sunt greșite. Iar dacă știința își întemeiază teoriile corecte pe observații, atunci ceea ce spunea Sfântul Grigorie de Nyssa în secolul IV e mult mai probabil decât evoluționismul și a rămas valabil până azi: „Se vede că pretutindeni în lume e rânduit ca viața naturii să se păstreze pe măsura ei și în armonia ei, așa cum a lăsat-o încă de la începutul înțelepciunii Creatorul spre frumusețea lumii întregi.”²¹

Dacă materialismul ar fi adevărat, adică dacă *totul* este materie, atunci nu poate exista nimic care să nu se poată explica exclusiv prin legile materiei. Atunci, pe cale de consecință logică, dacă o singură minune ar avea loc, rezultă că materialismul este fals (căci nu mai e *totul* materie). Călcâiul lui Ahile din concepția materialistă e tocmai caracterul ei totalizator.

Din osebite scrieri ale Sfinților Capadocieni se pot extrage învățături și mărturii despre minuni și sfințenie care, puse împreună, redau o reconstituire a concepției patristice despre existența sfințeniei și a minunilor ca mărturie spre trezirea și întărirea credinței. Sfinții erau oameni ca și noi, cu trupul fragil de carne, dar totuși prin puterea credinței li s-a întărit și voința, încât rezistența lor în chinuri și necazuri părea peste limitele naturii umane. Atât faptele lor de eroism și totală dăruire, puritatea lor morală, cât și minunile săvârșite prin ei aveau, și încă mai au, darul de a indica spre o sursă supraomenească, confirmând cu fapta credința în Dumnezeu. Primează nu speculațiile filosofice, ci „mărturia faptelor”. De asemenea, credința și viața sfinților sunt la unison cu cuvântul lor, făcându-l astfel vrednic de crezare. Când crezul creștin modelează astfel de oameni și produce astfel de semne și puteri, contemporanii lor, dar și generațiile viitoare, se întăresc în adevăr și credința lor se înfiripă sau/și prinde puteri noi.

CONCLUZII

Scopul lucrării de față a fost să arate, cu mărturii de la Sfinții Capadocieni (și de la alți Sfinți Părinți, în primele două capitole) că în privința argumentelor existenței lui Dumnezeu, ambele extreme, adică raționalismul și fideismul, fiind exclusiviste, sunt greșite. Nu sunt juste nici exacerbară rațiunii, nici evacuarea ei din viziunea asupra credinței. Altfel spus, rațiunea poate fi și ea implicată în actul îmbrățișării credinței, dar fără a fi suficientă. După cum am arătat în primul capitol, se poate dovedi logic că autosuficiența și autoreferențialitatea rațiunii sunt o greșeală de metodă și de logică a exercitării rațiunii.

²¹ Sfântul Grigorie de Nyssa, *Cuvânt apologetic la Hexaemeron, către fratele său Petru*, în *Scrieri. Partea a doua*, PSB 30, p. 112.

Cu toate acestea, se poate clădi un numitor comun sau o punte de legătură cu modul gândirii raționale sau metoda științifică, observând că așa cum axiomele fundamentale ale științei nu se pot dovedi exclusiv prin rigoarea logicii formale, ci sunt cea mai bună explicație (asupra realului) potrivită cu rațiunea și cu faptele (observațiile empirice), tot astfel, recurgând la rațiune, se poate spune că (mono)teismul sau credința creștină reprezintă cea mai bună explicație potrivită cu rațiunea și cu faptele.

Aceste concluzii au fost dovedite logic în capitolul 1, dar ele se regăsesc, chiar dacă nu explicit, și în scrierile Sfinților Capadocieni, mai ales în *Hexaemeronul* Sfântului Vasile cel Mare și în *Despre facerea omului*, de Sfântul Grigorie de Nyssa. Deși baza discursului patristic este Revelația biblică și experiența eclezială, iar nu exclusiv metoda raționamentului individual, totuși rațiunea și cunoașterea raționalității lumii vin să confirme adevărurile credinței creștine. De altfel, ideea care ar concentra cel mai bine lucrarea de față și concepția patristică despre relația dintre credință și rațiune stă în expresia Sfântului Grigorie Teologul: „credința este împlinirea rațiunii”. Amândouă sunt daruri ale lui Dumnezeu, chiar cele mai nobile și mai înalte, deci nu poate exista contradicție reală între ele, dacă sunt folosite corect, potrivit cu natura lor. Și acesta este, la Sfinții Capadocieni, mesajul definitoriu al relației dintre credință și rațiune.

De asemenea, analizând premisele teologice și antropologice ale actului îmbrățișării credinței, am conchis că Sfinții Părinți (dar și Sfinții Capadocieni), pentru venirea cuiva la credință, nu socotesc prioritar calculul rațiunii sau logica terestră, ci discernământul moral natural (deosebirea binelui de rău) și mintea (νοῦς), ca facultăți ale părții raționale a omului, dar diferite de funcțiunea logico-analitică a rațiunii, mai potrivită metodei științei și care se rezumă la calcul și operații cu sensuri impersonale abstrase din lume prin experiența simțurilor. Având în fire deosebirea dintre bine și rău, omul are sădită în fire și cunoașterea că Dumnezeu există, iar prin νοῦς, care e prevăzută cu o simțire „noetică” (mentală sau spirituală), omul poate dobândi și experiența realităților inteligibile sau spirituale, adică poate trăi harul divin sau energiile necreate. Dar această simțire se dă de sus pe măsura curățirii de patimi și a smereniei. Aceste considerații antropologice, specific ortodoxe, au făcut ca în teologia ortodoxă să se vorbească mai mult despre caracterul obiectiv la Revelației naturale decât despre sistematizarea argumentelor raționale ale existenței lui Dumnezeu.

Cu toate acestea, Sfinții Capadocieni aduc și argumente raționale în favoarea existenței lui Dumnezeu sau a adevărului creștin. Adică folosesc atât raționamentul logic-filosofic, cât și cunoașterea raționalității și legilor lumii, pentru a confirma și întări adevăruri de credință, făcând o legătură interioară între Revelația supranaturală și cea naturală. Căci atât natura, cât și Scriptura sunt cărți scrise de același Autor divin, și în ele regăsim sensuri necesare și folositoare pentru dezvoltarea și mântuirea noastră (idee subliniată mai ales de Sfântul Vasile).

Stabilind, așadar, rostul și puterea argumentelor existenței lui Dumnezeu în cadrul dublu determinat atât de logica intrinsecă a limitelor rațiunii, cât și de premisele antropologice ale facultății rațiunii, conchidem că argumentele raționale ale existenței lui Dumnezeu, dezvoltate și de Sfântul Ioan Damaschin în *Dogmatica* sa, la capitolul III, pot avea încă și azi un rost edificator în confirmarea și întărirea credinței. Dar ținând cont de acele premise antropologice și logice reliefate în capitolele 1 și 2.

Pot ilustra această concluzie cu exemple. Astfel, în *Dialogul despre suflet și înviere*, Sfânta Macrina reia un argument al lui Socrate și, folosind la fel metoda *reductio ad absurdum*, arată că dacă întâmplarea oarbă ar fi fost principiul prin care a fost creată lumea, atunci acest principiu ar fi trebuit să aibă maxima putere creatoare sau să își manifeste puterea de creator chiar și astăzi. Dar aceasta nu se petrece, deci nu poți acorda întâmplării acest rol în originea universului și a vieții. În simplitatea lui, acest argument are o forță cuceritoare, având claritate logică. Mai ales că până azi nu a fost niciodată combătut cu succes. Și e de observat

că este folosită implicit și legea entropiei, corolar al principiului al doilea al termodinamicii, de la care știm azi că întâmplarea oarbă nu poate prin sine produce (și nici păstra) ordine fixă.

Un alt exemplu aş oferi de la *Cuvântarea întâia teologică* (alias *Discursul* 29) a Sfântului Grigorie Teologul. Aici se arată că există logic trei posibilități de a fi întemeiat universul: fie printr-un singur principiu (*monarhie*), fie prin mai multe principii (*poliarhie*), fie prin nici un principiu (*anarhie*). (*Arhe* însemnând „principiu” sau „început” în greacă). Ținând seama că universul este *kosmos*, adică străbătut de ordine, care din cele trei cauze posibile ale lui se potrivește cel mai mult cu crearea și păstrare ordinii? Anarhia, lipsa oricărui principiu, după cum se verifică de experiența oricui, nu poate produce nimic stabil, fiind o luptă continuă între constituenți, erodare și dezbinare a unuia de către altul, iar poliarhia înseamnă compoziție și deci luptă dusă între principii separate, având iarăși ca rezultat dezbinarea, deci lipsa de ordonare. Atunci rămâne că singura concluzie logică este că la temeiul lumii este o *monarhie*, un singur principiu. Ceea ce dovedește că nici oarba întâmplare (*anarhia* sau hazardul, exprimând ateismul), nici politeismul (*poliarhia*) nu sunt adevăratele cauze ale ordinii universului, ci monoteismul (*monarhia*). Și iarăși rațiunea confirmă credința creștină.

Iar Sfântul Vasile conchide că singura „cauză rațională” a universului nu poate fi decât Dumnezeu, exprimându-se într-un chip care rămâne valabil și azi, după aproape două secole de darwinism nedovedit: „Acești filosofi, necunoscând pe Dumnezeu, n-au pus la temelia creației universului (τῆς γενέσεως τῶν ὅλων) o cauză rațională (αἰτίαν ἔμφορον); ci ideile lor despre facerea lumii sunt concluziile neștiinței lor inițiale despre Dumnezeu. De aceea unii, pentru a explica facerea lumii, au alergat la ipoteze materiale, atribuind elementelor lumii cauza creării universului...”²²

Un atu important al apologeticii capadociene este atenția acordată „faptelor” ca mărturie de credință. Și prin „fapte” înțelegem atât realitatea ordinii, raționalității și „minunilor” creației, cât și faptele minunate săvârșite de Mântuitorul pe pământ, de Sfinții Apostoli și de alți sfinți. Nu speculațiile filosofiei și ale rațiunii au întemeiat credința noastră, ci faptele, accentuează Sfântul Grigorie de Nyssa. Minunile care se întâmplă și azi sunt și ele o mărturie a lui Dumnezeu, arată și Sfântul Grigorie Teologul. Dacă este minune, atunci este și Dumnezeu. Care nu este un Dumnezeu deist, adică un Creator care s-a retras din lume și nu mai intervine în ea, ci un Părinte iubitor care are grijă de făptura Sa. Iar existența răului în lume, oricât de apăsătoare și tragică ar fi sau ar părea, nu contrazice existența proniei divine. În acest sens găsim larg dezvoltată la Sfântul Vasile cel Mare prima teodicee creștină.

Iar în *Hexaemeron* Sfântul Vasile aduce frecvent mărturii despre felurimea manifestărilor proniei lui Dumnezeu în natură, odată cu narațiunile despre raționalitatea intrinsecă lumii și ingeniozitatea ființelor vii, adică a „minunilor creației”. De aceea „supraabundența (ἡ περιουσία) înțelepciunii lumii” este, ca și Biserica și Sfânta Tradiție, semn și mărturie și școală a *Logosului* dumnezeiesc.

Astfel, argumentele raționale în favoarea existenței lui Dumnezeu pot aduce claritate și lumină, dar nu în sensul raționalist sau scolastic, ci în aceea că, întrucâtva, pot lăsa libere de impurități ideologice canalele prin care omul accede la Revelația naturală și se inspiră din ea. Și ele inspiră arătând că nu poate fi contradicție între rațiune și credință.

Scopul ultim al acestei lucrări nu a fost de a funda rațional credința (ceea ce nu se poate până la capăt), ci, prin mărturii clare despre limitele și eficiența rațiunii care-și cunoaște limitele, dar și prin mărturii patristice, să fie degajat de obstacole drumul omului modern și solitar către Revelația naturală, sau chiar drumul spre unirea în duh cu *Logosul* Atotțiitor. În final, „credința fără fapte, moartă este” (*Iac.* 2, 26).

²² Sfântul Vasile cel Mare, *Hexaemeron* I: II, PSB 17, p. 73.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Izvoare patristice

1. Sf. Antonie cel Mare, *Învățăături despre viața morală a oamenilor și despre buna purtare, în 170 de capete*, în *Filocalia românească I*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura Harisma, București, 1992.
2. Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor. Tratat despre întruparea Cuvântului. Trei cuvinte împotriva arienilor*, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, EIB, București, 2010.
3. Basil of Caesarea, *Lettres*, 3 vols, editées par Yves Courtonne, Editura Belles Lettres, Paris, 1957.
4. Basil, Saint, *Exegetic Homilies*, translated by Sister Agnes clare Way, C.D.P., in *The Fathers of the Church*, vol. 46, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 1963.
5. S. Basilius Caesariensis, *Patrologiae Cursus Completus*, Series Graeca, Tomus XXIX, Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1857.
6. Episcop Calinic Botoșăneanul, *Biblia în Filocalie. Antologie de texte biblice tâlcuite în Filocalia românească*, vol. I și II, Trinitas, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1995.
7. Casian, Sf. Ioan, *Scrieri alese*, traducere de prof. Vasile Cojocaru și prof. David Popescu, EIB, București, PSB 57, 1990.
8. Clement al Alexandriei / Sf. Vasile cel Mare / Sf. Ioan Gură de Aur / Sf. Grigorie Teologul / Fer. Ieronim / Fer. Augustin, „Scrieri cu tematică pedagogică”, în colecția PSB 16 – serie nouă, Editura Basilica, București, 2016.
9. Sf. Damaschin, Ioan, *Dogmatica*, Ediția a III-a, traducere de Pr. D. Fecioru, Editura Scripta, București, 1993.
10. Grégoire de Nazianze, *Discours 4-5. Contre Julien*, în „Sources Chrétiens”, N° 309, Les Éditions du Cerf, Paris, 1983.
11. Grégoire de Nazianze, *Discours 6-12*, „Sources Chrétiens”, N° 405, Les Éditions du Cerf, Paris, 1995
12. Grégoire de Nazianze, *Discours 20-23*, „Sources Chrétiennes”, Introduction, text critique, traduction et notes de Justin Mossay, Editura Les Editions du Cerf, Paris, 1980.
13. Saint Grégoire de Nazianze, *Lettres*, texte établi et traduit par Paul Gallay, Société d'Édition „Les Belles Lettres”, Paris, 1964.
14. S. Gregorius Nazianzenus, *Patrologiae Cursus Completus*, Series Graeca, Tomus XXXV, Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, Pariis, 1857.
15. S. Gregorius Nazianzenus, *Patrologiae Cursus Completus*, Series Graeca, Tomus XXXVI, Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, Pariis, 1858.
16. S. Gregorius Nyssenus, *Patrologiae Cursus Completus*, Series Graeca, Tomus XLIV, Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, Pariis, 1863.
17. S. Gregorius Nyssenus, *Patrologiae Cursus Completus*, Series Graeca, Tomus XLV, Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, Pariis, 1863.
18. S. Gregorius Nyssenus, *Patrologiae Cursus Completus*, Series Graeca, Tomus XLVI, Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, Pariis, 1863.
19. Gregory of Nazianzus, *Gregory of Nazianzus: Autobiographical Poems*, ed. and trans. by Carolinne White, (Cambridge: Cambridge University, 1996).
20. Gregory of Nazianzus, *Selected Poems of Gregory of Nazianzus: 1.2.17; II.1.10, 19, 32: A Critical Edition with Introduction and Commentary*, translated by Christos Simelidis, Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen, Suedia, 2009.

21. Gregory of Nyssa, *The Life of Moses*, Malherbe, Abraham J., and Everett Ferguson: *Introduction*, (New York: Paulist Press, 1978).
22. Gregory of Nyssa, *The Life of St. Macrina*, translated by Kevin Corrigan, (Toronto: Peregrina, 1998).
23. Grigorie de Nazianz/ Chiril al Alexandriei, *Cuvântarea a IV-a, Cuvântarea a V-a Împotriva lui Iulian (I, II)*, ediție bilingvă, traducere și note de Anamaria-Irina Stoica, Studiu introductiv de Miruna Tătaru-Cazaban și Bogdan Tătaru-Cazaban, Editura Polirom, 2020.
24. Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântări praznicale și morale*, traducere, introducere și note de Nicușor Deciu, studiu introductiv de Ionuț Daniel Băncilă, Editura Doxologia, Iași, 2019.
25. Sf. Grigorie de Nazianz, *Hristos pătimind. Operă dramatică la Pătimirile cele mântuitoare ale Domnului nostru Iisus Hristos*, traducere, studiu introductiv, note și bibliografie de Pr. Alexandru Iorga și Alexandru Prelipcean, Editura Doxologia, Iași, 2019.
26. Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre „fericiri”*, traducere de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, EIB, București, 2009.
27. Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre feciorie; Împotriva desfrânării. Despre chipul fecioarelor*, traducere de L. Pătrașcu, EIB, București, 2003.
28. Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre înțelesul numelui de creștin. Despre desăvârșire și despre cum se cuvine să fie creștinul. Despre iubirea de săraci și despre facerea de bine*, traducere de T. Bodogae și O. N. Căciulă, EIB, București, 2009.
29. Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre rugăciunea domnească*, traducere de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, EIB, București, 2009.
30. Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre suflet și înviere*, traducere de G. Teodorescu, Editura Herald, București, 2003.
31. Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre suflet și înviere. Despre învățătura creștină*, traducere de G. Teodorescu, Editura Herald, București, 2012.
32. Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre suflet și înviere. Despre învățătura creștină*, traducere de G. Teodorescu și R. Duma, Editura Herald, București, 2006.
33. Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre viața lui Moise sau despre desăvârșirea prin virtute a celui între sfinți părintelui nostru Grigorie, episcopul Nyssei*, traducere de I. Buga, Editura Sfântul Gheorghe Vechi, București, 1995.
34. Sf. Grigorie de Nyssa, *Fii desăvârșit*, traducere de O. N. Căciulă, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2014.
35. Sf. Grigorie de Nyssa, *Împotriva lui Eunomie – Contra Eunomium*, vol. I, traducere de Gh. O. Sferlea, M. Neamțu și A. Muraru, Editura Polirom, Iași, 2010.
36. Sf. Grigorie de Nyssa, *Împotriva lui Eunomie – Contra Eunomium*, vol. II, traducere, introducere și note de Gheorghe Ovidiu Sferlea, ediție bilingvă, Editura Polirom, 2020.
37. Sf. Grigorie de Nyssa, *Marea cuvântare catehetică*, traducere de D. Cristescu și N. I. Barbu, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1947.
38. Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic/Despre rânduiala cea după Dumnezeu (a vieții) și despre nevoința cea adevărată*, traducere de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, EIB, București, 2011.
39. Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, traducere de G. Teodorescu, Editura Sophia, București, 1998.
40. Sf. Grigorie de Nyssa, *Omilii la praznice împărătești/Viața Sfintei Macrina*, traducere de A. Corbu, P. Pârvuloiu și M. I. Rizeanu, EIB, București, 2015.

41. Sf. Grigorie de Nyssa, *Opt omilii la Fericiri*, traducere de S. Gh. Stoian, Editura Anasatasia, București, 1999.
42. Sf. Grigorie de Nyssa, *Scrieri. Partea întâia*, EIB, colecția PSB 29, București, 1982.
43. Sf. Grigorie de Nyssa, *Scrieri. Partea a doua: Scrieri exegetice, dogmatico-polemice și morale*, colecția PSB 30, EIB, București, 1998.

Izvoare filosofice

1. Aquinas, Thomas, *Summa contra Gentiles*, translated by A. C. Pegis, Garden City, New York, 1955.
2. Aquinas, Thomas, *The Summa Theologica*, complete edition, translated by the Fathers of The English Dominican Province, Catholic Way Publishing, 2014 / Benziger Bros., New York, US, 1947.
3. Aristotel, *Etica nicomahică*, traducere, studiu introductiv, comentarii și index de Stella Petecel, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
4. Aristotel, *Fizica*, traducere și note de N. I. Barbu, Editura Științifică, București, 1966.
5. Aristotel, *Metafizica*, traducere, introducere și note de Andrei Cornea, Editura Humanitas, București, 2007.
6. Descartes, René, *Discurs despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe*, traducere de Daniela Roventă-Frumușani și Alexandru Boboc, (incluzând un studiu colectiv: *Descartes și spiritul științific modern*), Editura Academiei Române, 1990.
7. Kant, Immanuel, *Critica rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, ediția a III-a, Editura IRI, București, 1998.
8. Kant, Immanuel, *Theoretical Philosophy 1755-1770. The Only Possible Argument of a Demonstration of the Existence of God (1763)*, Cambridge University Press.
9. Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Eseuri de teodicee. Asupra bunătății lui Dumnezeu, a libertății omului și a originii răului*, traducere de Diana Morărașu și Ingrid Ilinca, Editura Polirom, Iași, 1997.
10. Pascal, Blaise, *Cugetări*, text integral, ediția Brunschvicg, traducere de Maria și Cezar Ivănescu, Editura Aion.
11. Pascal, Blaise, *Scrieri alese: Les Pensée / Les Provinciales / Oeuvres Scientifiques*, traducere de Iancu Ghidu, studiu introductiv de Ernest Stere, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1967.
12. Philoponus, John, *Against Aristotle on the Eternity of the World*, translated by Christian Wildbberg, Bristol Classical Press, 1987.
13. Philoponus, John, *Contra Proclum*, Ed. H. Rabe, (Leipzig: Teubner, 1899).
14. Philoponus, John, *La Création du monde*, traduit par Marie-Claude Rosset et M. H. Congourdeau, Migne, Paris, 2004.
15. Platon, *Banchetul*, traducere, studiu introductiv și note de Petru Creția, Editura Humanitas, București, 1995.
16. Platon, *Opere VI: Parmenide. Theaitetos. Sofistul. Omul politic*, cu „Introducere la dialogurile logice” de Al. Surdu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
17. Platon, *Opere VII: Philebos. Timaios. Critias*, traducere de Andrei Cornea și Cătălin Partenie, ediție îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică, București, 1993.
18. Plotinus, *An Essay on the Beautiful (from the Greek of Plotinus)*, translated by Thomas Taylor, London, John M. Watkins, 1917 / „a public domain book”: Amazon.
19. Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus*, traducere din germană de Mircea Dumitru și Mircea Flonta, Editura Humanitas, București, 2001.